

ФТАР 17.82.31

Ғылыми мақала

Айгерим Касенова

«Ақай Нүсіпбеков атындағы мектеп-гимназия мектепке дейінгі шағын орталығымен» КММ, Алматы облысы, Қазақстан
(E-mail: aika_abd89@mail.ru)

Қазақ әдебиетіндегі бала психологиясының көркем прозадағы көрінісі**Б. Соқпақбаевтың «Балалық шаққа саяхат» повесі мен****А. Елгезектің «Болмаған балалық шақ» шығармалары негізінде**

Аңдатпа. Бұл мақалада бала психологиясын танудың ерекше әдісі – көрнекті адамдардың көркем әдебиеттегі өмірбаяндық шығармаларын талдау қарастырылады. Бұл әдісті көрнекті педагог-психолог П.Ф. Каптерев ұсынған және ол XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында балалар психологиясы мен педагогикада кеңінен қолданыс тапқан. Мұндай талдауға жүгіну бір жағынан балалық әлем туралы шынайы әрі құнды деректерді іздеуге, сондай-ақ оны зерттеудің объективті әдістерін табуға, екінші жағынан жазушылардың жаңа кейіпкер – баланың жан дүниесінің нәзік дамуын жан-жақты зерделеу ұмтылысына байланысты болды. Каптерев бұл таным әдісінің қолайлылығы, мүмкіндіктері, мақсаттары мен міндеттерін балалық шақтағы психикалық дамудың жүрісін зерттеу тұрғысынан негіздейді. Ол бұл үдерісті ішкі (тұқымқуалаушылық бейімділіктер, жеке тәжірибе мен қызмет, өзін-өзі тәрбиелеу) және сыртқы факторлардың (тұрмыс жағдайлары, қоршаған әлеуметтік және физикалық орта, отбасылық тәрбие, мектептегі білім беру) өзара әрекеттес жүйе ретінде қарастырады. Бұл зерттеу жан-жақтылық, тұтастық және дараландыру қағидаттарына сүйенеді. Каптерев бұл әдіс балалар психологиясындағы теориялық зерттеулерді алмастырмайды, керісінше оларды едәуір толықтырып, тексеруге, тұлғаның қалыптасуын көрнекі түрде көрсетуге, белгілі бір әсерлердің маңызын анықтауға және жаңа мәселелерді қоюға мүмкіндік беретінін айтады. Көркем әдеби шығармаларды талдай отырып, Каптерев мектепке дейінгі жастағы психикалық дамудың жалпы бейнесін, балалық шақтағы тұлғалық сипат пен көркемдік қабілеттің қалыптасу ерекшеліктерін, балалар типтерінің психологиялық ерекшеліктері мен олардың пайда болу шарттарын сипаттайды. XX ғасыр басындағы зерттеушілер үшін басты мәселе – көркем әдебиеттегі балалар типтерінің кең галереясын талдау, яғни мұрагерлік жағдайлармен қатар, ең алдымен балалар мен ересектер әлемінің өзара әрекеттесуінің шешуші әсері негізінде баланың жеке тұлғасының жас ерекшелігі мен даралық сипаттарын анықтау.

Түйін сөздер: балалық шақ, балалық шақтың жан жарасы, қоршаған орта, психологиялық даму, отбасылық тәрбие, дарын, көркем әдебиет, мектептегі білім беру, Бердібек Соқпақбаев, Ақберен Елгезек, қарым-қатынас

DOI: <https://doi.org/10.71078/23s99d15>

Түсті: 27.05.2025; Мақұлданды: 15.06.2025; Онлайн қолжетімді: 21.06.2025.

Кіріспе

XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы балалар психологиясы бақылау әдісін негізгі әдіс ретінде теориялық-әдістемелік тұрғыда ғана дамытып қоймай, эксперименттер мен тесттерді енгізу мәселелерін де талқылады, сондай-ақ психикалық дамуды зерттеудің жаңа құралдарын іздеді. Көркем әдебиетте ерекше кейіпкер – бала

бейнесінің пайда болуы, оның ішкі жан дүниесін зерттеу тек әдебиеттанушылардың ғана емес, сонымен қатар психологтар мен педагогтардың да назарын аударды. Бұл бағытта алғашқылардың бірі болып П.Ф. Каптерев (Каптерев, 1894) көркем әдебиетті балалық шақты психологиялық зерттеудің құралы ретінде талдай бастады. Ол әдеби шығармаларды тек фактілердің көзі ретінде ғана емес, таным әдісі ретінде қарастырды. Осы зерттеу жұмысы көркем әдебиетті балалардың жан дүниесін тану әдісі ретінде қарастыруға бағытталған. Бұл әдіс XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында балалар психологиясында қалыптасып, кеңінен таралды. Ол жүйелі тәсіл тұрғысынан – мүмкіндіктері, қолдану тиімділігі, мақсаттары, міндеттері мен қағидағтары тұрғысынан психикалық дамуды зерттеуге арналған.

М. Жұмабаевтың «Педагогика» жинағындағы «Тегінде берік ұғу керек: адамның қымбат нәрсесі де, жұмбақ нәрсесі де сол – жан. Қиын тәрбие тілейтін де сол – жан. Жанды дұрыс тәрбие қыла білу үшін жанның жайын баяндайтын ғылыммен таныс болу керек» (Жұмабаев, 1922) деген тұжырымды өрбіте отырып, өз зерттеулерімнің нәтижесімен бөлісем. Қазіргі таңда «балалық шақтың жан жарақаты» (детская травма) ұғымы жұқпалы ауру іспеттес (Ислами, 2024). Ересектер осы мәселеден айығудың жолын жанталаса іздесе, бір жағынан ұрпағым осы кеселді жұқтырмаса екен деумен беріп жатқан тәрбиесінің дұрыс-бұрыстығына күмәнмен қарайды. Қайдан шықты, неге бұл тіркесім трендке айналды деген сұрақтар біраз мазалады. Анықтамасы қазақ тілінде жоқтың қасы. Өзге тілден аударма жасап көріп едім, «Балалық шақтағы психологиялық жарақаттар – бұл күшті күйзеліс жағдайлары немесе оқиғалар салдарынан туындайтын психологиялық зақым. Оған физикалық, психологиялық немесе сексуалдық зорлық-зомбылық, немқұрайлы қарау, жақын адамның қазасы, ауыр жол-көлік апаты немесе табиғи апаттар, сондай-ақ соған байланысты жарақаттаушы оқиғалар жатады. Салдары баланың жарақатты басынан өткізген кездегі жасына, жеке қасиеттеріне, отбасынан және қоғамнан көрген қолдауына, сондай-ақ оқиғаның сипаты мен ұзақтығына байланысты болады. Мұндай жарақаттардың ықтимал салдарына эмоцияны реттеу қиындықтары, үрейлі бұзылыстар, депрессия, мінез-құлықтағы ауытқулар, оқу мен әлеуметтік бейімделудегі қиындықтар жатады (Бегоян, 2013). Яғни, біз айтып жүрген жарақат-жарақат болмау ықтималдылығы жоғары.

Жалпы тәрбиелеуші күштің бірін көркем әдебиет құрайды. Сондықтан да, жоғарыда көрсетілген теорияларға сүйене отырып, осы тақырыпты зерттеу негізінде өмірбаяндық шығармалар қатарына жататын, Бердібек Соқпақбаевтың «Балалық шаққа саяхат» повесі мен Ақберен Елгезектің «Болмаған балалық шақ» шығармалары негізінде талдап көрмекке тырыстым. Көркем әдебиетте бала психологиясы – адамзаттың ең нәзік, ең терең сезімдерін, ойларын, армандарын бейнелейтін тақырыптардың бірі. Бала – қоғамның болашағы, ал оның психологиясы мен дүниетанымы ересектердің өміріне тікелей әсер етеді. Қазақ әдебиетінде балалардың психологиясы мен олардың әлемді қабылдауы, әсіресе, 1960-1990 жылдар аралығында жазылған шығармаларда айқын көрінеді. Бұл кезеңде жазушылар балалардың ішкі әлемін, олардың сезімдерін, қорқыныштары мен қуаныштарын терең зерттеп, көркемдік тұрғыдан шеберлікпен жеткізді.

Зерттеу әдістемесі

Зерттеу нәтижелерін сәтті қайта жаңғырту және тұжырымдау үшін жұмыстың басында қойылған мақсатты жүзеге асыруға барынша ықпал ететін ғылыми таным әдістерін қолдану қажет болды. Бұл жағдайда ең тиімді деп танылған әдістер мыналар: социологиялық, формалды, құрылымдық, синтез және әдеби талдау (Ислами, 2024). Әдеби және жалпы ғылыми таным әдістерін біріктіре қолдану зерттеліп жатқан тақырыптың ең маңызды қырларын анықтауға мүмкіндік берді. Әдеби талдау мен синтез әдістері қолданылды, мұнда синтез жалпы ғылыми әдіс ретінде әртүрлі зерттеу

аспектілерін біріктіру мен интеграциялауда маңызды рөл атқарды. Бұл әдіс тақырыпты жан-жақты қарастыру үшін түрлі дереккөздер мен тәсілдерді біріктіруді көздеді. Ал, әдеби талдау әдісі психологиялық аспектілерді жеткізу үшін қолданылған стильдік элементтерді, бейнелерді, метафораларды, аллегорияларды және басқа да әдеби құралдарды қарастыру үшін пайдаланылды. Қолданылған ең маңызды материал түрі – әдеби шығармалар «Балалық шаққа саяхат», «Болмаған балалық шақ». Бұл контексте балаларға арналған шығармаларды оқу мен талдау – кейіпкерлердің, сюжет пен стильдің психологиялық қырларын терең түсінуге мүмкіндік берді. Сонымен қатар, тарихи және мәдени дереккөздер мен аналитикалық шолулар да зерттеу үшін пайдалы болды. Тарихи материалдар балалар әдебиетінің тарихын және жанрдың дамуы барысында байқалған психологиялық үрдістерді зерттеу үшін, сондай-ақ мәдени ықпалдың психологиялық романдарға әсерін қарастыру үшін қолданылды. Ал аналитикалық шолулар – белгілі сыншылар мен мамандардың прозадағы балалар психологиясына қатысты жасаған талдауларына негізделді, бұл басқа зерттеушілердің терең қорытындылары мен пікірлерін алуға мүмкіндік берді.

Тақырыптың зерттелу дәрежесі

Қазақ прозасындағы соның ішінде «Балалық шаққа саяхат», «Болмаған балалық шақ» повестеріндегі балалардың психологиясы туралы зерттеу жұмыстары қарастырылмаған. Орыс және Еуропа әдебиетінде кеңінен таралған зерттеу тәсілі екенін байқауға болады. Балаларға арналған мәтіндердің авторларының шыққан тегі қарастырылды, бұл олардың кәсіби ғана емес, жеке қасиеттерін де ашуға мүмкіндік берді. Зерттеу барысында 1990 жылдардағы екінші дүниежүзілік соғыс сияқты әртүрлі тарихи жағдайлар талданып, бұл көркем шығармаларды жан-жақты қарастыруға сеп болды. Әртүрлі ұрпақтар арасындағы қарым-қатынас мысалы ретінде әке мен баланың ара-қатынасы зерттеліп, үлкендер мен кішілер арасындағы байланыс процесінің маңыздылығы айқындалды. Балалар әдебиетіндегі психологиялық романдар шеңберінде «трагедия» және «ауыртпалық» ұғымдары қарастырылып, елдегі күрделі тарихи-саяси жағдай мен елдің мәдени кеңістігі арасындағы тығыз байланыс көрсетілді.

Нәтижелер мен талқылаулар

Қазақ әдебиетінде бала психологиясын терең әрі шынайы бейнелеу – жазушылардың шеберлігін көрсететін маңызды аспектілердің бірі. Баланың ішкі әлемін, оның сезімдері мен ойларын көркем түрде жеткізу арқылы авторлар оқырманға сол кезеңнің әлеуметтік, мәдени және тарихи контекстін түсінуге мүмкіндік береді. Бұл мақалада Бердібек Соқпақбаевтың «Балалық шаққа саяхат» повесі мен Ақберен Елгезектің «Болмаған балалық шақ» шығармасындағы бала психологиясының көріністері салыстырмалы түрде талданады. 1960 жылдар мен 1990 жылдары тәрбиеленген ұл мен қыздың психологиясындағы айырмашылық пен ұқсастықты қарастыру үшін *ұрпақтар теориясына сүйенсек x, y, z ұрпақтың* (Шамис, 2018) айырмашылығы мен өздеріне ғана тән табиғаттың төрт мезгілі сияқты ерекшеліктері бар екенін көреміз. Біз қарастырып отырған шығармалардағы ұрпақтың ұқсас тұстарын қарастыра келіп әсер ету факторларына жете тоқталып отырмын. «Алып анадан туады» демекші бала психологиясының қалыптасуында ананың рөлі өте жоғары. Бақытты балалық шақта: *«Әкемді алсаң, ал құдай, шешемді қой, Шекпен тоқып берсе де өлмеймін ғой. Халық бұл өлеңді текке шығармаған. Шешелі балада бәрі бар. Менде қазір бәрі бар. Үйде түк болмай қалған күнде де шешем мені аштан өлтірмейді, әйтеуір бірдеңе тауып, өз аузына салмастан менің аузыма тосады»* – деп (Соқпақбаев, 1960) бір ғана үзіндімен анасының рөлін айқындап тұр. Бала үшін ана бүкіл әлем. Ананың «ақ» дегені «ақ», «қара» дегені «қара» деп танитын бала түсінігі ананың сүйген асын сүйеді, сөйлеген тілінде сөйлейді, жақсы көрген адамын

жақсы көреді. Яғни, бала өздігінен әрекет ете алмаған кезінде ананың рөлі ерекше. Ең алғашқы танымын қалыптастыратын адамы – баланың анасы. *«Шұқшиып сабақ жазып отырсам: – Менің жаным ұлкейгенде өкіметші болады, – деп көтермелеп қоятын»* – деген ананың бір сөзінің өзі балаға қанат бітіреді, сенімділік ұялатады. Баланы титтей де бір жағымды қылығы үшін мақтай отырып барар жолын айқындайтын да анасы. Аялы алақанын сезініп, мамықтай тиетін жылы сөздеріне шомылып, өскен ұрпақ мейірімді, бауырмал, тәрбиелі болмауы мүмкін емес деген тұжырымға келдім. Болмаған балалық шақтағы Ақбереннің сөзімен айтқанда: *«Баласын сағынбайтын ана болғанмен, анасын сағынбайтын бала болмайды. Өйткені, пендесінің кеудесіне Тәңір өмірдің ұлы демін анасының жатырында үрлеп, тірілтеді. Құрсақта басталған ана мен баланың байланысы мәңгі үзілмейді. Ол көрінбейтін тылсым жіп секілді, екеулеріңізді бір адам қылып байлап тастаған. Өкінішке орай тағдыр талкегімен, сіз анаңызды ұмытуыңыз мүмкін, бірақ сіздің жаныңыз, қайталап айтам сіз емес – жаныңыз, анаңыздың жанымен үнемі бірге болады»* осы тұста «жан» М. Жұмабаевтың «Педагогикасындағы» (1922) «жан тілі» деп берілетін психология тұрғысынан қарасақ, бала психологиясының негізгі діні анасында жатқандығын аңғарамыз. Адамға ауа қандай қажет болса, балаға ана сондай қажет. Сәтсіз отбасындағы балаларды қорғау мақсатында аналық құқықтарын айырып жатады. Сол баладан сұрап көрсеңіз, қай өмірді таңдар еді?! Анасының жанында жарымаған өмір ме, жоқ балалар үйіндегі ыстық тамақ жылы төсекті ме?! Әрине, анасының қасында болуды таңдары хақ. Бала дүние үшін сүймейді, бала бар болғаны үшін сүйеді. Сүюді баладан үйреніп, баланың психологиялық ахуалының дұрыс қалыптасуы үшін ананың көңілін, ананың жағдайын жасау ұрпақ үшін, ұлт үшін ұтымды алғы шарттардың бірі болмақ. Екінші қарастыратын мәселе, әке рөлі. Бала психологиясындағы әкенің рөлін айтпаса да түсінікті, менің мақсатым аталған шығарма арқылы бала әкеден нені күтеді, нені алады, әке қандай дүниеге мән беру керек деген дүниелерді қарстырып көрсек. Бердібектің өз естеліктерінде әкесінің сөздерін сыни тұрғыдан келтіреді. *«Бәрі құдайдан, құдай өзі жеткізеді» дейді әкем. Қашан жеткізеді? Сарғайып қанша тосуга болады оның жеткізуін? Ол жеткізгенше, желкеміз үзілетін болды ғой»*. Кішкентай баланың өзі әрекет ету керектігін түсінеді. Себебі, адам жаратылысынан еңбекпен, қозғалыспен дамиды. Дүние есігін аша сала жылайды. Өзінің жарық дүниеге келгенін хабардар етеді. Еміздік іздеп анасының кеудесін түрткілеп, дыбыстар шығарып, күліп, отырып, еңбектеп тіршілік қамына кіріседі. Құдай береді депжата берсе, құрсағының тоймайтынын түйсігімен түсінеді. Сол сияқты Бердібек те әкесінің қамсыз отыруына кейиді. Балаға әкеден асқан қаһарманның қажеті жоқ. Нағыз батыр, қаһарман, дүниені өзгертетін, қорғаныш болатын тұлға – ол әке. Бұл тұжырымның дәлелін Ақбереннің жағдай көрсетіп тұр. *«Әкем жарық дүниеден өтісімен, біз Ұржарға көштік. Алматыдағы үйімізден алғанымыз – бар болғаны екі-үш шамадан киім-кешек екен»* (Елгезек, 2024). Әке кеткен соң қорған да жоқ, пана да жоқ, Бердібек анандан айрылып жетімдіктің қиындығын көтерсе, Ақберен әкеден айрылып балалық шақтың қызығын көрместен ересек өмірге араласады. Әкесі туралы көп сөз қозғамағанымен көрші ауылдан келген құдағиды анасы іздеп келген екен деп құшақтап бөтен адам екенін көргеннен кейін, тірі пендеден жақындық таппай әкесінің моласына барғанын айтады. *«Қайда барғаным, не істегенім есімде жоқ, таңертең атам мені әкемнің моласынан тауып алыпты... Зираттың есігін ашпастан, бейітке сүйеніп ұйықтап қаппын»* (Елгезек, 2024). Бұл тұста Ақбереннің он алты жасар жігіт шағы еді. Осы тұста да әкенің балаға деген, баланың жан тіліне деген әсерін көреміз.

Өгейлік. Бердібек шешеден, Ақберен әкеден өгейлік көреді. Қалаңның қаталдығы, мейрімсіздігі, көрсеткен қорлығы мен Күмістің ластығы бала көңіліндегі кірбінді арттыра түскендей. Бала не түсінер деп ойлаймыз. Ал, баланың бауыры үшін қиналғанын бауырлар ғана түсінер. Бердібек пен Тұрдыбектің арасындағы бауырмалдықты бауырының басына төнген ауыр хәлді көргенде *«Су екен деп, аптол ішіп қойыпты... – Ұста дүкеніндегі*

отқа қолын тығып алыпты. Бұл хабарды естігенде менің арқа-басым шымырлап кетті» (Соқпақбаев, 1960) артық айтудың да қажеті жоқ шығар. Жүректері таза болғандықтан ба, өмірді түсінуі ерекше ме, жоқ біз ересектер қатыгез болдық па?!

Ақберен бауыр туралы айтқанда кішене ғана жүректің соншалық сезімтал болуы. Әкенің ажалынан да бауырдың өліміне қайғырғанын, ересек өскен сәтінде де сол жараның жазылмауын өз шығармасынан көреміз. «Біз ағам екеуіміз қуыстай бөлмедегі жиналмалы тар төсекте жататынбыз. Түн ішінде біреу мені көтеріп ап, басқа бөлмеге ауыстырып жатқызып жатқаны есімде. Таңертең оянсам, сыртта жұрт жиналып қалған, у да шу, біреу еңіреп жылап жатыр, біреу басу айтып жатыр. Мен әлі де елең- алаң қалпымда тұрмын. Бір кезде санамның түкпіріне «ағам қайтыс болды» деген суық ақпарат жетті. Осылайша мен алғаш рет ажал деген сұмның бар екендігін білдім. Қазалы жұрттың бір шетінде, «енді маған кім сурет салып береді?» – деп бақырып жылап тұрғаным әлі есімде. Сол кездегі ащы өкініш сезімі әлі күнге дейін кеудемде жаңғырып тұр» (Елгезек, 2024). Бала психологиясы өзіне, жанына, жүрегіне жақын адамдардан қалыптасып, болашақта сол түйгендері мен алғандарынан қалыптасып ересек өмірге аттанатынын салыстырмалы түрде көрсетіп беруге тырыстым.

Бердібек тағы бір жолдарда «Адамды адам ететін де, хайуан ететін де тұрмыс екен, мен соны білдім» дейді. Ұғынған пендеге осыдан артық мотивация, осыдан артық қайрау сөздің қажеті жоқ шығар.

Қорытынды

Қазақ көркем прозасында бала психологиясын бейнелеу – әдебиеттің маңызды бағыттарының бірі. Бердібек Соқпақбаев пен Ақберен Елгезектің шығармаларында бұл тақырып әртүрлі стильдік және көркемдік тәсілдермен тереңдетіліп көрсетілген. Екі автор да баланың ішкі әлемін шынайы суреттеу арқылы оқырманға сол кезеңнің әлеуметтік және мәдени контекстін түсінуге мүмкіндік береді. Бұл шығармалар қазақ әдебиетінде бала психологиясын зерттеуде құнды материал болып табылады. Бала психологиясы – адамның өміріндегі ең күрделі және маңызды кезеңдердің бірі. Әдебиетте бұл кезеңді бейнелеу үшін авторлар түрлі тәсілдерді қолданады: ішкі монолог, баланың көзқарасы арқылы баяндау, символика және метафоралар. Қазақ әдебиетінде бала образының қалыптасуы ұлттық дәстүрлер мен мәдени құндылықтарға негізделген. Бердібек Соқпақбаевтың бұл повесінде басты кейіпкердің балалық шағы қиын-қыстау кезеңдермен сипатталады: жетімдік, аштық, жоқшылық. Автор өз өмірінен алынған оқиғалар арқылы сол дәуірдегі балалардың психологиялық күйзелістерін шынайы суреттейді. Мысалы, анасының қайтыс болуы мен жетімдік тақырыбы баланың ішкі әлеміндегі күйзелісті көрсетеді. Қиындықтарға қарамастан, кейіпкердің білімге деген құштарлығы мен армандары оның болашаққа деген сенімін көрсетеді. Бұл аспект баланың психологиялық тұрақтылығы мен мақсатқа ұмтылысын айқындайды.

Ақберен Елгезектің бұл шығармасы постмодернистік элементтермен ерекшеленеді. Бала кейіпкердің ішкі монологтары арқылы оның санасындағы күрделі процестер, қоршаған ортаға деген көзқарасы мен сезімдері тереңдетіліп беріледі. Балалықтың болмауы – метафоралық түсінік Шығарманың атауының өзі балалықтың болмауын меңзейді. Бұл метафора арқылы автор баланың ерте есейіп, өмірдің қиындықтарымен бетпе-бет келуін көрсетеді. Бұл жағдайлар баланың психологиялық дамуына әсер етіп, оның мінез-құлқы мен дүниетанымын қалыптастырады. Екі шығарма да бала психологиясын бейнелеуде өзіндік ерекшеліктерге ие. Соқпақбаевтың повесі реалистік стильде жазылған, ал Елгезектің шығармасы постмодернистік тәсілдерді қолданады. Тақырыптық жағынан екеуі де балалық шақтың қиындықтарын суреттесе де, көркемдік әдістері мен баяндау тәсілдері әртүрлі. Қазақ әдебиетінде бала образы ұлттық құндылықтар мен дәстүрлерді бейнелеуде маңызды рөл атқарады. Екі шығармада да

баланың ішкі әлемі арқылы сол кезеңнің әлеуметтік жағдайы, мәдениеті мен тұрмыс-тіршілігі көрсетіледі.

Бердібек пен Ақбереннің ақындыққа, жазушылыққа, жалпы өмір жолын таңдауға осы қазіргі тілмен айтып жүрген «сәтсіз балалық шақтың жарасы» (Бегоян, 2013).

«Мен бұл кезде жұрттан жасырып, өлеңдер жазатын едім. Көбі өз басымдағы қайғы-қасіретім. Өлі де болса өлдіге қиғым келмейтін аяулы анам, оны жоқтау. Тұрдыбектің басындағы ауыр хал. Күмістің оны ұратындығы. Қара бұлттай қалбиган мынау Күміс, Соғады Тұрдыбекті гүрс-гүрс, – деген екі жол өлең есімде қалыпты» – деп Б. Соқпақбаев өзінің өлеңге қалай келгенін жазса, А. Елгезек: «Елдің бәрі мені түсінбейтін. Мен керісінше оларды... Менің ауылдағы лақап атым – қияли. Түстің өзін ел көргендей емес, өзімше көретінмін. Қазір де өзгеріп тұрғаным шамалы. Мен өлең жазатын болдым. Қоңыр дәптердің ішіне» деген жолдардан ақ жарақатты, жан-жараны қалай түсінсең, қалай пайымдасаң, қалай пайдалансаң сол нәтижеге жететіндігіңді ұққандаймын. Неге екі автор да менің өмірім осындай болды, жетімдік пен өгейлікті тарттым деп тағдырға лағынет айтып кете бармады.

Әдебиеттер тізімі

- «Петербург саясаты» Қорының Презентациясы бойынша. (2017, сәуір 18).
Бегоян, А.Н. (2013). *Анатомия психотравмы: боль, болезнь и исцеление. Психотерапия*, (5)
Елгезек, А. (2024). *Болмаған балалық шақ. Абай*.
Жұмабаев, М. (1922). *Педагогика*.
Ислами, В. (2024). *Психологический роман в детской литературе*. Salud.
Каптерев, П. Ф. (1894). *Детство и юность Жорж Занд с психологической точки зрения. Воспитание и обучение*. (8).
Соқпақбаев, Б. (1960). *Балалық шаққа саяхат. Жауқазын*.
Шамис, Е. (2018) *Е. Шамис жобасының деректері және #Y ұрпағы және #Z ұрпағы Күн астында жеке орындарын іздеу*.
Шамис, Е., Никонов, Е. (2018) *Ұрпақтар теориясы: Бэби-бумерлер стратегиясы*. (2 б)

References

- Begoyan, A.N. (2013). *Anatomy of Psychotrauma: Pain, Illness, and Healing. Psychotherapy*, (5).
Islami, V. (2024). *The Psychological Novel in Children's Literature*. Salud.
Kapterev, P. F. (1894). *Childhood and Youth of George Sand from a Psychological Perspective. Education and Upbringing*, (8).
Presentation by the Petersburg Politics Foundation. (2017, April 18).
Shamis, E. (2018). *Data from the E. Shamis Project and the #Y and #Z Generations: Searching for a Place Under the Sun*.
Shamis, E., & Nikonov, E. (2018). *Theory of Generations: Strategy of the Baby Boomers* (2nd ed.).
Sokpakbaev, B. (1960). *Journey to Childhood. Zhaukazyn*.
Yelgezek, A. (2024). *The Unlived Childhood. Abai*.
Zhumbabayev, M. (1922). *Pedagogy*.

Aigerim Kasenova

*Akkai Nusipbekov School-Gymnasium with a Preschool Center,
Almaty Region, Kazakhstan
(E-mail: aika_abd89@mail.ru)*

**The Reflection of Child Psychology in Kazakh Literature Through Artistic Prose:
Based on B. Sokpakbayev's «Journey to Childhood» and A. Yelgezek's «The Unlived
Childhood»**

Abstract. This article explores a unique method of understanding child psychology – the analysis of biographical works of prominent individuals in artistic literature. This method was proposed by renowned pedagogue-psychologist P.F. Kapterev and gained wide application in child psychology and pedagogy at the end of the 19th and beginning of the 20th centuries. Turning to such analysis serves a dual purpose: on the one hand, it aims to search for authentic and valuable insights into the world of childhood and to find objective research methods; on the other hand, it reflects writers' efforts to deeply explore a new type of literary character – the child – and their subtle emotional development. Kapterev substantiates the convenience, possibilities, goals, and objectives of this cognitive method from the standpoint of studying the course of psychological development in childhood. He views this process as an interactive system of internal factors (hereditary predispositions, personal experience and activity, self-education) and external influences (living conditions, social and physical environment, family upbringing, and school education). This research adheres to the principles of comprehensiveness, integrity, and individualization. According to Kapterev, this method does not replace theoretical research in child psychology; instead, it significantly complements and verifies them. It provides a visual representation of personality formation, determines the significance of specific influences, and enables the formulation of new issues. Through the analysis of literary works, Kapterev outlines a general picture of mental development in preschool age, the formation features of personality traits and artistic abilities in childhood, the psychological characteristics of various child types, and the conditions for their emergence. For researchers in the early 20th century, the central issue was the analysis of the wide gallery of child types in literature – identifying age-specific and individual traits of a child's personality, not only based on hereditary factors but, above all, as a result of the decisive influence of interactions between the world of children and adults.

Keywords: childhood, emotional trauma of childhood, environment, psychological development, family upbringing, talent, fiction literature, school education, Berdibek Sokpakbaev, Akberen Elgezek, interpersonal relationships.

Айгерим Касенова

*КТУ «Школа-гимназия имени Акая Нусипбекова с дошкольным мини-центром»,
Алматинская область, Казахстан
(E-mail: aika_abd89@mail.ru)*

**Отражение детской психологии в художественной прозе казахской
литературы
(на примере повести Б.Сокпакабаева «Балалық шаққа саяхат» и произведения
А.Елгезека «Болмаган балалық шақ»)**

Аннотация. В данной статье рассматривается особый метод познания детской психологии – анализ автобиографических произведений выдающихся личностей в художественной литературе. Данный подход был предложен выдающимся педагогом-

психологом П.Ф. Каптеревым и получил широкое распространение в детской психологии и педагогике на рубеже XIX–XX в. Обращение к такому анализу обусловлено, с одной стороны, стремлением к поиску достоверных и ценных сведений о мире детства, а также к нахождению объективных методов его исследования; с другой – интересом писателей к глубокому осмыслению внутреннего мира нового героя – ребёнка. Каптерев обосновывает актуальность, возможности, цели и задачи этого метода в контексте изучения хода психического развития в детском возрасте. Он рассматривает данный процесс как систему взаимодействия внутренних (наследственные предрасположенности, личный опыт и деятельность, самовоспитание) и внешних факторов (бытовые условия, социальная и физическая среда, семейное воспитание, школьное образование). Исследование базируется на принципах целостности, системности и индивидуализации. Каптерев подчёркивает, что данный метод не заменяет теоретических исследований в детской психологии, а напротив, значительно их дополняет, позволяя наглядно представить процесс становления личности, определить значимость определённых воздействий и поставить новые исследовательские вопросы. Анализируя художественные произведения, Каптерев описывает общую картину психического развития в дошкольном возрасте, особенности формирования личностных качеств и художественных способностей в детстве, а также психологические черты различных детских типов и условия их возникновения. Для исследователей начала XX века ключевой задачей было изучение широкой галереи детских образов в литературе с целью выявления возрастных и индивидуальных особенностей личности ребёнка на основе решающего влияния взаимодействия мира взрослых и детей наряду с наследственными факторами.

Ключевые слова: детство, душевные травмы детства, окружающая среда, психологическое развитие, семейное воспитание, одарённость, художественная литература, школьное образование, Бердибек Сокпакбаев, Акберен Елгезек, взаимодействие

Автор туралы мәлімет:

Касенова Айгерим – «Ақай Нүсіпбеков атындағы мектеп-гимназия мектепке дейінгі шағын орталығымен» КММ, Алматы облысы, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-5207-6132>

Information about authors:

Kasenova Aigerim – Akkai Nusipbekov School-Gymnasium with a Preschool Center, Almaty Region, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-5207-6132>

Сведения об авторах:

Касенова Айгерим – КГУ «Школа-гимназия имени Акая Нусипбекова с дошкольным мини-центром», Алматинская область, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-5207-6132>